

1857ء دی جنگ وچ ڈھونڈ واں دا حصہ

☆ ظہیر حسن وٹو

Abstract:

Almost 150 years have past since the war of independence of 1857. During this period many foreigners and native scholars have interpreted it from different angels. Unfortunately no noted historian has produced a single work about Punjab. There is also no information regarding the tribes of Punjab which took part in the war of independence. In this article the contribution of **DHUND** tribe of **Murree** in war of independence has been highlighted for the first time. This article is of ample research importance in this regard.

بر عظیم دی دولت جگ لئی صدیاں توں اوپری نہ ہائی۔ ایس بھوکس دے کن نے ہمیشہ توں باہر لیاں قوماں نوں لشک ماری۔ کول، بھیل، دراوڑ ہون یاں سکندر دا پنجاب تے مل مارن داسفنا، ایہناں سبھناں کچھ لو بھائیہ توں دی دھرتی دا کن ای ہا۔ واہرواں کول ایس دھرتی نوں لٹن دے دوراہ ہان، ہتھاں وچ ہتھ پا کے یاں ہتھ ملا کے۔ مارو تے ساکھڑ دی کوچ تاں اج توڑی اساڈے کنیں پیندی ہے پر ہتھ ملا کے وپار راہیں ایس دھرتی نوں لٹن آلیاں داساڈے کولوں کوئی کچے پیریں اُپانہ ہويا۔ سکندرتوں بچھوں ای یونانیاں تے رومناں نوں وی ایس دھرتی نال وپاردی سُنک ہائی۔

"The Greeks and Roman were well acquainted with Indian Merchandise." (1)

عرب وچ اسلام دا نور پھیلن نال عرباں آپدیاں سیپیاں موکلیاں کرن دے نال نال وپار نوں وی جگ پدھرتے کھلاریا۔ عربی وپاری مالا بار توں چین تاں اٹھاں تے وپار کردے ہان۔ اوہ ہندوستان دے گرم مصالے، انملے پتھر تے ریشم نوں یورپ دیاں منڈیاں تیکر اپڑاندے۔ ایہناں شیواں نے یورپ دی اکھ وچ بھکھ و دھادتی تے یورپ نے سمندراں راہیں ہندوستان بھن دے جتن کیے۔

☆ لیکچرر، گورنمنٹ کالج ٹاؤن شپ لاہور

"And just about this time, while the riches of India violently attracted the attention of Europe, and while the merchant bourgeoisie of several European states were striving to destroy the monopoly of Venice and Genoa in Eastern Trade, the old routes for conductions this trade was seriously threatened." (2)

پندرھویں صدی دے اخیر تے واسکو ڈے گاما دے گرم مصالحوں دی بھال وچ ہندوستان اپڑن نال پرتگالیاں لئی راہ کھل گئے۔ اوہناں آپدی اکھ وپار تائیں ای رکھی تے سمندر نال ای کجھ وستیاں بنھن توں اگے نہ ودھے۔

ہندوستان وچ پرتگالیاں دے ساہ پورے کرن لئی نائیدر لینڈ دی یونائیٹڈ ایسٹ انڈیا کمپنی نے پیر رکھیا تے چھیتی ای پرتگالیاں دیاں وستیاں تے چھا گئی۔
رام کرشن مکھرجی لکھدے نیں:-

"The enter deep into the interior of the lower Ganges Valley; and in 1658 they also got possession of the last Portuguese settlement in Ceylon." (3)

انگریزاں نے وی ہندوستان نال وپار دے جتن پرتگالیاں توں مکروں چھیتی ای شروع کر دتے ہان۔ انگریز وپاری رابرٹ تھورن ہندوستان نال پرتگالیاں دے وپاری سنگ راہیں چوکی وٹک دی بھٹک رکھدا ہا۔ اوہ ہنری ہشتم توں تھا پڑالے کے ہندوستان دے وپار دی سُنک تے نکلیا پر پھل نہ ہوسکيا۔

"Two voyages were thus made during the reign of Henry VIII, one about 1527 and other ten years later; but both of them ended in failure." (4)

ایتن تائیں انگریز لگ بھگ سارے ہندوستان تے قبضہ کیتی بیٹھا ہا۔ اک ماروسر کاردارعیت نال کیہو جیہا ورتا ہوسی؟ ایہہ گل کھن اوکھی نہیں۔ بنگال وچ کساناں دا ہاڑی ساؤنی لئی لہوسک جاندا پر نت دیہاڑے ودھدے ہالے نے اوہناں دے پنڈے تے رت نہ آون دتی۔ مول نالوں ویاج ودھدا گیا۔ اجیہی حالت وچ پئے کال نے بنگال دی ہوروی رڑی کڈھ دتی۔ منڈیاں وچ انگریزی شیواں دی وکری پاروں بنگالی کاریگر تے کامے دیہلے ہو گئے۔ مقامی نواباں تے راجیاں دیاں پگال گل وچ آپیاں۔ اوہ لوک جیہناں دی مغل دربار وچ اک اچھی تھاں ہوندی ہائی جیس کارن اوہ وسیب دے لوکاں لئی چھاں ہوندے ہان، ہن اوہناں لئی گورے کولوں آپدی پت بچانی اوکھی ہا۔ کمپنی دی

فوج وچ چوکھے دیسی سپاہی وی بنگال تے اودھ دے ہاں، جہناں دے سرتے ای کمپنی نے پنجاب تے تل ماری۔ سپاہیاں دیاں تنخواہواں تے ترقی نہ ہون دے برابر ہائی۔ اودھ دے الحاق نے سپاہیاں وچ ہور گھر بلی پائی۔ ایتھوں تائیں کہ حیاتی دے سارے پکھاں وچ ای ساہ لینا دکھا ہو گیا ہا۔

دیسی حکمران، کمپنی دے سپاہیاں تے عام لوکائی نوں گورے دی ایس سوڑ نے اکٹھا کرن دا منڈھ بنھیا۔ ہندوستان وچ کئی تھاواں تے گلیاں راہیں آزادی دی تحریک تے لوکائی اک مُٹھ ہوئی۔ سپاہیاں وچ کنول دے پھل دی ٹوراک کمپنی توں دو جی تیکر ڈدی گئی۔ فقیراں تے سادھواں نے سنبھاؤ دا کم کیتا۔ گلیاں دی ایس لٹویں وند توں گوراوی جانو ہا پر ایس دا اُپانہ کر سکیا۔ کیو براؤن لکھدا ہے:-

"In the North West province, It was discovered that chapattis were being circulated through out the country in a some what mysterious manner." (5)

گورا ایتھوں دی لوکائی دے مونہہ آ لا، گرہاں تیکر کھوہن لئی، جیہڑا چلتر کھڈر ہیا ہا، اوس نوں تاں سارے ای جان گئے ہاں پر نال نال عیسائی مشنریاں دے کم نے ہور ڈکھا دتی تے آخری بلدی تے تیل داکم چر پی آ لے کار توں ساں نے کیتا۔ کیو براؤن لکھدا ہے:-

"The train of treason was craftily laid. It was first fired at Dum Dum. Early in February a classie belonging to the Dum Dum depot casually asked a sepoy sentry of the 2nd N.i (Grenadiers) for a draught of water from his Lota, or brass drinking vessel. The sepoy, who was a Brahmin, demurred on the score of the classie's caste. This worthy, whose duty it was, among other things, to make up cartridges, replied, with a sneer, that the sepoy mead not be so tenacious of his caste, for the would soon be gone, as the new cartridges were greased with bullock's fat, and that in biting them for loading, every sepoy's caste would be broken." (6)

ایہہ گل تھاؤں تھائیں اڈ گئی۔ برہام پور دی انہویں رجمنٹ کارتوس لین توں ناہر ہو گئی۔ ایس رجمنٹ نوں بیرک پور ٹور دتا گیا۔ جتھے برہام دی چوراسویں، فورٹ ولیم دی ترونجیوں، ڈم ڈم تے مدراس توں آئے گھوڑ سواراں دے دے، گورنر جنرل دے پاہرواں، تہویں، ترٹالویں تے سترویں رجمنٹ دے گھیرے وچ اوس نوں نہتھا کردتا۔

چوتویں رجمنٹ دے منگل پانڈے نے میجر سارجنٹ نوں گولی ماری تے کئی گوریاں تے تلوارواہی۔ جیس توں اوہنوں ۱۸ اپریل نوں پھاہے لایا گیا۔

"... and on the 8th April, the first example of what would be the rebel's end he closed his fanatic career on the gallows, that death most abhorrent to the sepoy, having his Brahmin sanctity polluted by the hands of a common sweeper." (7)

جدوں ایہہ سُنک میرٹھ دی چھاؤنی دے سپاہیاں نوں لگی تاں اندروں اندری گوریاں لئی کرو دھ دودھ اگیا۔ میرٹھ دے سپاہیاں کار تو ساں دے ورتن توں نانہہ کیتی تاں نومئی نوں اوہناں دیاں وردیاں، انگریز فوجاں دے پاہرے وچ، پھاڑیاں گئیاں۔ جیس توں دہائی نوں میرٹھ دے سپاہیاں چھاؤنی وچ اگاں لادیتاں تے انگریزاں نوں مار کے دہلی ول ٹرے۔

انگریزاں دے مری آون نال ایستھوں دی لوکائی دے جیون اوکھے ہو گئے۔ گورا پہاڑی لوکائی دے سبھا توں جان نہیں ہا۔ ایستھوں دی لوکائی دے صدیاں توں آپدار بہن سہن ہا۔ جیہندے وچ گوریاں راہیں اٹکل پنی شروع ہوئی۔ مری دے نال ای نند کوٹ دے حوالے نال نور الہی عباسی ہوریں لکھدے نیں:

”..... جہاں گورے فوجی خود تو پوری آزادی سے رہنے لگے۔ لیکن فرنگیوں کے یہاں قیام نے اہل نند کوٹ کی آزادی سلب کر لی۔ اس ماحول میں گورے فوجیوں کی بے جا مداخلت علاقائی اور بالخصوص دیہاتی روایات کے منافی تھی۔ اہل نند کوٹ کی زندگی اجیرن کر دی گئی۔“ (8)

عبدالرحمن عباسی ہوراں گل کتھہ کردیاں دسیا:

”پہلے ایہہ بند کوٹ آئے نیں، او تھے جیہڑے لوک رہنے سی، چونکہ ایہہ تاں ننگے سی، جھنگی لانے ہوئے سی، اوہ ساڈیاں عورتاں پردہ ہو گئیاں، باہر نہیں سی نکلتیاں۔ خیر او تھے اک پیر رہنے سی کشمیر دے۔ لوک اوہناں کول حاضر ہوئے۔ دسیں ہی اوہناں ایہناں کی آکھیا پئی یارو ساں دوسری جگہ چلا جاؤ۔ اتھے ساڈیاں بھیناں جیہڑیاں اوہ پردے کر رہیاں، مطلب ہے ٹساں ننگے ننگے۔ انگریزاں آکھیا نہیں نہیں، ہم آگئے ہیں۔ ہم ہمیں رہیں گے۔“ (9)

ڈم ڈم تے میرٹھ توں چلی آزادی دی لہر دیاں سُنکال مری دے پہاڑاں تیکر وی اپڑ رہیاں ہان۔ مری دی ڈپنسری وچ دو ہندوستانی ڈاکٹر ہان، جیہناں راہیں میرٹھ تے دہلی دیاں خبراں استھ آیاں۔ ڈاکٹر امیر علی تے ڈاکٹر رسول بخش لوکاں نوں ایس ڈپنسری وچ جنگ آزادی توں خبراندے تے اوہناں نوں ایس دھرتی نوں انگریزاں توں پاک کرن لئی تیار کر دے میوٹی رپورٹس اندر لکھیا ہے:

"The meeting of the conspirators used to take place at

the dispensary, which was a convenient place, as it was one where an assemblage did not excite suspicion." (10)

ہندوستان وچ آزادی دی جیہیں جنگ دامنڈ ھ بجھ چکیا ہا اوس وچ حصہ لین لئی پہاڑی قبیلے دی اُتاو لے ہان۔ گوریاں نوں لوکائی وچ ایس اُسل وٹ دی بھٹک ہائی۔ انگریز نوں اوس دے ٹکر تے پلن آ لے اک بانہہ بیلے نے خبر دتی تاں مری دے بازار وچ ہتھیاراں دی بھال لئی چھاپے مارے گئے۔ تاریخ مری وچ لکھیا ہے:

”..... ادھر انگریزوں کے وفادار دوست حاکم خان کے ایک قریبی ساتھی نے 27 جون 1857ء کو انگریز حکام کو اطلاع دی کہ مری بازار کے مسلمان دکانداروں نے بہت سا اسلحہ اور گولہ بارود جمع کر رکھا ہے اور انگریزوں پر حملہ کرنے کا منصوبہ بنا رہے ہیں۔ ان کا خیال ہے کہ گورے فوجی دستوں پر اچانک ہی شب خون مارا جائے۔ یہ بخبری ہوتے ہی گورے فوجیوں کے ہمراہ چھاپے مار کر اسٹنٹ کمشنر نے تمام دکانوں کی تلاشی لی۔ انہوں نے مسلمان دکانداروں سے سختی بھی روا رکھی۔“ (11)

میوٹی رپورٹس وچ ایس بارے لکھیا ہے:

"On the 27th of June the bazaar at Muree was searched for arms under instruction from the chief commissioner, but none were forthcoming." (12)

اجیسے ویلے ڈھکدی نوں پچاون لئی گوریاں دی اک حرکت نے کم کیتا۔ جولائی دے مہینے وچ انگریز مشنری مری دے بازار وچ تبلیغ کرن لگ پئے تے دین اسلام دے اُلٹ بولنا شروع کیتا۔ انگریز سرکار نے پہلے ای اک قنون پاس کیتا ہا کہ آپداندہب کوئی دی بھڈ کے جے کر عیسائی ہوندا ہے تاں اوس دی وراثت وچوں اوس نوں حصہ ملے دا۔ ایس گل نے لوکائی نوں پک کرا دتا کہ گوراں اوہناں دی حیاتی تاں پہلے ای اوکھی کر چکیا ہا۔ ہُن اوہناں دے دین وچ وی ٹنگ اڑا رہیا ہے۔ مری دے قبیلے ایس پاروں اک مُٹھ ہو کے انگریز افسرنوں ملے۔ میوٹی رپورٹس وچ لکھیا ہے:

"In the course of month of July the head Doonds and suttees who were assembled at Murree expostulated with lieutenant Battye on the subject of Missionary preaching in the bazaar, where they were then residing. The missionary was the Revd. Mr. Morrison of the American Mission. They said

that he told them their religion was false and their prophet false;"(13)

نورالہی عباسی لکھدے نیں:

”1857ء کے اوائل میں انگریز اور امریکی پادری جب مری کے علاقے میں اپنے مذہب کا سرعام پرچار کرنے میں مصروف تھے۔ وہ مذہب اسلام کے خلاف زہر اُگلے۔ پیغمبروں کی شان میں برملا گستاخی کے مرتکب ہوتے۔ خدا اور اس کے رسول صلعم کی شان میں نازیبا اور ناشائستہ الفاظ کہنے سے بھی گریز نہ کرتے۔ تو انہیں مری کے سرکردہ راہنماؤں نے بارہا تلقین کی کہ وہ ان حرکات سے باز رہیں۔“ (14)

ہندوستان وچ آزادی دی جنگ، گوریاں دا پہاڑی لوکاں نال بھیڑا اور تار تے اخیر دین وچ دخل نے مری تے آس پاس دے قبیلیاں نوں آزادی دی ایس جنگ وچ کدھ لئی تیار کردتا۔ اندروں اندری ڈھونڈتے کھرال قبیلیاں وچ گورے ورو دھ جوڑ جڑنے شروع ہو گئے ہاں۔ جولائی دے مہینے وچ ای سردار امیر خاں رب نوں پیارے ہوئے تاں او تھے سارے پہاڑی وسیب دے پگ ول اکٹھے ہوئے۔ لوکاں دے ایس اکٹھے وچ سردار باز خان نے گل کیتی تے سارے پنڈاں دے سرداراں دعائے خیر چا آکھی۔ نورالہی عباس لکھدے نیں:

”30 جولائی 1857ء کا واقعہ ہے جب موضع سندھیاں کی ایک اہم اور بزرگ شخصیت سردار امیر خان نے دائمی اجل کو لبیک کہا تو صبح سویرے ہی بزرگ راہنما سردار امیر خان کے انتقال کی خبر پورے علاقے میں دور دور تک پھیل گئی۔ تحصیل بھر سے ہزاروں سگوار اور قبیلہ ڈھونڈ عباسی کے ممتاز قائدین کی بڑی تعداد اپنے ممتاز رہنما کی نماز جنازہ میں شرکت کے لیے سندھیاں پہنچ گئی۔ سندھیاں کا پورا گاؤں انسانوں سے اٹا پڑا تھا..... تجھیز و تکلفین کے بعد بہت بڑے اجتماع سے سردار باز خان نے خطاب کیا۔ سردار باز خان کا مری کے قبائل سے پہلا خطاب پہاڑی زبان میں سادہ مگر بے حد موثر تھا۔ سردار باز خان نے درد بھرے لہجے میں کہا۔ ہمیں ایک بہت بڑی اسلام دشمن قوت نے بڑے نازک حالات میں لٹکا رہا ہے۔ جو جدید سامان حرب سے لیس ہے۔“ (15)

ایس جنازے وچ انگریز دے پٹھوی ہاں جیہناں جان دیاں ای نمک حلال کیتا تے ہوکرا، کھیر، بیر گراؤں، چرہیاں، موسیری تے نمل دے پنڈاں دے وچ ہوئی ایس دعائے خیر دی سُوہ گوریاں نوں جادتی۔ میوٹی رپورٹس وچ کمشنر ایڈورڈ تھارٹن دے لیٹر دے ولدے وچ لیفٹیننٹ بیٹے لکھدا ہے:

"... this led to inquires for further information from me on

the 12th, and in reply Lieutenant Battye wrote on 15th giving this information and adding that he believed to villages above name, including Beergraon and also Nummul, had performed "dua khyr" first at Hookra on occasion of a funeral and subsequently at Moosiaree." (16)

مری دے سپتہراں دے ایس اکٹھ دی خبر جدوں گورے نوں ملی تاں اوہناں آپدے آپ نوں
نگٹا کرنا شروع کردتا۔ سردار باز خان داناں انگریز کمشنر لئی نوں نہیں ہا۔ اوہ اوس دی سیانف تے دلیری
توں پہلے ای جانو ہا۔ سردار باز خان ملوٹ دامنبردار ہا۔ اٹلے پتھرتے کوئلے دا وپار کردا ہا۔ مری دی
مارکیٹ بنن نال اوس دا وپار چمک پیا تے اوہ دیہاں وچ اُسیدہ ہو گیا۔ انگریز کمشنر دے دل وچ ہاکہ
باز خان دا وپار اساڈی سرکار کارن ای ہے تے اوہ کدے وی ایس سرکار دے اگونیہں آوند۔ پر جیس
اٹلھی جوان دی دھرتی نال جڑت ہووے اوہ مٹی دامل نہیں لیندا۔ سردار باز خان دے اک بھرا احمد خان
دی دھی پنڈ لورہ دے حاکم خان دے پتر دی منگ ہائی۔ حاکم خان مری وچ لیڈی لارنس داپرسل گارڈ
ہا۔ حاکم خان دی روٹی احمد خان دے گھروں آوندی ہائی۔ جدوں سردار باز خان تے دو بے ڈھونڈ
سرداراں جیہناں وچ احمد خان، پہلوان خان کھرال، مراد خان، بخش خان، رستم خان، کرم خان، امیر
علی، زبردست خان، محمد خان، دورا خان، روشن علی خان، فقیر خان، سکندر خان، بہادر خان، ہست خان،
بخت خان تے ہور لوکاں مری تے بلہ کرن دی متاں پکائی تاں ایہہ خبر احمد خان دی بیوی نے حاکم خان
تیکر اپڑائی۔ تاریخ مری وچ لکھیا ہے:-

”..... لیکن بد قسمتی سے اس حملے کی خبری بھی قبل از وقت کر دی گئی۔ نادان خاتون سمنوجان نے اپنے سمد

ہی حاکم خان کو اطلاع دی کہ مجاہدین آزادی 2 ستمبر رات 12 بجے ٹھکانوں پر حملہ کریں گے۔“ (18)

میوٹی رپورٹس موجب:

"On the night of the first September Uhmed Khan's wife sent word to Hakim Khan that the station was to be attacked that night." (19)

2 ستمبر دی رات سردار باز خان نے آپدے نال سواں بندے لے کے مری تے بلہ کیتا۔ پرایہناں نوں
ایس گل دا تھوہ نہیں ہاکہ گورے تاں پہلے ای خبرائے گئے ہان۔ انگریز مری اسٹیشن دے آسے پاسے
پاہرے بہائے ہان۔ سنتریاں تے حفاظتی جتھیاں دی گنتری ودھادی تے بلہ دی اڈیک وچ بیٹھے ہان۔
میوٹی رپورٹس وچ لکھیا ہے:-

"About 2 AM be heard firing in the direction of captain Robinson's house, and on going down found some men in Mr. Horst's hose, below Captain Robinson's and in the

lower part of Captain Robinson's grounds; they could see but very few people, but there was a great deal of firing; the assailants than ran away; that one man was shot, but his body had not as yet been recognized." (20)

الیس بھڑوچ سردار باز خان دا اک بجن شہید ہو یا تے گوریاں دا اک سپاہی بھڑوچ جیہڑا بچھوں او سے پھٹ نال مو یا۔ لیفٹیننٹ بٹئے نے استھے سردار باز خان تے احمد خان نوں سیہان لیا ہا۔ اگلے دیہہ انگریزاں پلاسی دے پیراں ول بندہ گھلیا جیہڑے کہ ڈھونڈواں تے مرشد ہان۔ 2 ستمبر دے دیہہ مڑ ڈھیر سارے لوک کلڈ نہ تے ٹوپے دیاں پہاڑیاں تے اکٹھے ہوئے۔ ٹوپے آلیاں نوں پیر صاحب نے ہٹایا تے کلڈ نہ آلیاں نال گوریاں دا بھڑوچ ہو یا جیہندے وچ گوریاں دا اک سپاہی مو یا۔ پیر صاحب نے گوریاں دے کہن تے آپدے بندیاں نال ملوٹ، جیہڑا کہ سردار باز خان دا پنڈ ہا، نوں اگ لا دتی۔ پیر صاحب دی وفاداری میوٹی رپورٹس وچ انج بیانی گئی ہے:

"The following morning Lieutenant Batty sent the peers and their followers in the direction of Topa to disperse the insurgents who were still assembled there and then to proceed to Mulloto and burn it." (21)

انگریزاں نے ملوٹ، ریوات، بیرگراؤں، ہوکرا، کھیر، کھایا، کھونیک، جاوا، دھر، الیوٹ، چترا ڈھونگا، پنہوئی، بھتیاں تے آپدے ظلماں دا انت کردتا۔ بہت سارے لوکاں نوں پھڑ لیا۔ اوہناں دے ہزاراں جنوراں نوں پنڈی ٹور دتا۔ گھراں نوں اگ لا دتی تے عورتاں، بالاں نال قصائیاں ورگا ورتا کیتا۔ ایہہ ہنھیر انگریزاں دے پٹھنشی امی چند دے ہتھوں ہو یا۔ میوٹی رپورٹس وچ آوند ا ہے:

"Early in the 4th September, in consequence of arrangements previously entered in to between captain Berry and Lieutenant Batty, a strong party of some 300 men, consisting chiefly of the men I had brought up, were sent under Umeen Chand to destroy the Villages of Dhar and Jawa, Another party was dispatched to burn Hookra and Kher." (22)

سردار باز خان تے اوہدے متر کھراں کول ہزارے وگ گئے۔ بھاگن دا سردار پہلوان خان کھرا ل دعائے خیر وچ ہا۔ پہلوان خان آپدے قبیلے دے لوکاں نوں نال لے کے سردار باز خان سنگ رلیا تے مڑ مری تے ہلے لئی پر تے پردھر، جاوانوں لگی اگ نوں ویکھ کے آپدی نیت بدلی۔ سردار باز خان آپدے جٹاں نال کھراں دیاں پہاڑیاں تے ای رہیا تے گوریاں تے ہلے دی نوں سردوں

تیری کرن لگا۔

گوریاں دے اوپیاں تے سردار باز خان دے پھرے سنگیاں دے کارن ہائی نابہ سردار
پھڑے گئے جیہناں وچ سردار باز خان آپودی ہا۔ 17 اکتوبر نوں ابجیسی گراؤنڈ وچ ایہناں سرداراں
نوں توپ نال اڑا کے آزادی دی ایس جنگ نوں مکاں دا جتن کیتا گیا۔ نورالہی عباسی لکھدے نیں:-
”بائیس مجاہدین آزادی کوراہ آزادی میں بے مثال قربانیاں دینے کے جرم میں 17 اکتوبر
1857ء کو ابجیسی گراؤنڈ میں توپ سے اڑانے کا فیصلہ کیا گیا۔ یہ روح فرسا اور انسانیت سوز
منظر ایک روپیہ فی کس کے حساب سے بذریعہ ٹکٹ دکھانے کا انگریز سرکار نے اہتمام کیا
تھا۔“ (23)

دھرتی لئی لڑن آ لے ایہناں سپہراں نوں پھڑن لئی اک وڈی کنتری مقامی لو بھیاں دی
ہائی۔ جیہناں لئی دھرتی ماں دی آن لو بھ لئی وچ دیونا عام جیہی گل ہائی۔ کان پور دے کھکھڑا راجے علی
گوہر تے حیدر بخش، ستی قبیلے دے چوکھے جیہیاں ایس لو بھ نوں چکیا۔ پلاسی دے پیراں دی آپدے
مریداں دے لہو نال جاگیراں تولیاں۔ منشی امی چند، چوہدری شیرا تے ہور کئی ایہیہ آپدے ای ہان
جیہناں ایس آزادی دی جنگ نوں مکا کے مگر لے سوسال دی غلامی اساڈے گل پائی۔

حوالے

- 1 Mukherjee Ramkrishna, The Rise and Fall of The East India Copany. (Lahore: Peoples Publishing House, 1976) 54.
- 2 Mukherjee Ramkrishna 57.
- 3 Mukherjee Ramkrishna 60.
- 4 Mukherjee Ramkrishna 60.
- 5 Cave Browne, The Punjab and Delhi in 1857. (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2005) 23.
- 6 Cave Browne 31.
- 7 Cave Browne 43.
- 8 - نوراہی عباسی، تاریخ مری (لاہور: عباس پریس، 1985ء) 88۔
- 9 - عبدالرحمن عباسی۔ گلبات۔ بھتیاں۔ ضلع تے تحصیل ایبٹ آباد۔ صوبہ سرحد۔ 15 اگست 2009۔
- 10 Punjab Government, Mutiny Records Reports (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2005) 371.
- 11 - نوراہی عباسی 99۔
- 12 Punjab Government 334.
- 13 Punjab Government 341.
- 14 - نوراہی عباسی 99۔
- 15 - نوراہی عباسی 103۔
- 16 Punjab Government 342.
- 17 - نوراہی عباسی 104۔
- 18 - شفاعت عباسی، سردار۔ گل بات۔ مسوٹ۔ تحصیل مری۔ ضلع راولپنڈی۔ 16 اگست 2009ء۔
- 19 Punjab Government 352.
- 20 Punjab Government 346.
- 21 Punjab Government 354.
- 22 Punjab Government 359.
- 23 - نوراہی عباسی 135۔

